

Foredrag ved seminaret "Wergeland og Europa" 28.–29. mai 2008, Norsk Litteraturfestival, Lillehammer. Arrangør: Wergeland 2008 i samarbeid med Norsk Litteraturfestival.

Det tyske og det franske i Wergelands norske virkningshistorie

Av Gudleiv Bø

Dette skal *ikke* handle om Wergelands spesifikt *dikteriske* "virkningshistorie" – i snever mening – altså slikt som angår estetikk og diktning spesielt; jeg skal i stedet ta for meg hans politiske betydning. For Henrik Wergeland hører til noen ganske få norske diktere som lever videre for ettertida – ikke først og fremst fordi så mange leser dem i dag – men fordi de kom til å virke styrende inn på norsk historie. Jeg tenker bl.a. på diktere som Aasen, Bjørnson og Garborg.

Mitt sentrale poeng er at Henrik Wergeland kom til å spille ei rolle for hvorledes nordmenns forestillinger om den norske nasjonen kom til å utvikle seg. Det tenkes nemlig forskjellig rundt omkring i verden om hva en nasjon er og bør være, og vår måte er bare én av flere muligheter. Jeg forutsetter altså at våre forestillinger om norskhet har endra seg med historia, og at Henrik Wergeland har hatt innflytelse på hvorledes den kom til å endre seg. Dels argumenterte han heftig for en bestemt forståelse av hva norskhet er, og dels kom han for ettertida til å symbolisere bestemte trekk ved vår oppfatning av det norske, og satte ved sin symbolstatus i gang en kjedereaksjon i den historiske prosessen som skaper vår særegne form for nasjonal identitet. Og jeg vil ikke i dette innlegget stanse ved Henrik Wergeland, men også peke på noen trekk ved denne kjedereaksjonen – altså arven etter Wergeland når det gjelder nordmenns oppfatning av det norske.

Da Henrik Wergeland først trådte fram for offentligheten på slutten av 1820-tallet, var det allerede etablert to prinsipielt ulike måter å forstå en moderne nasjonalstat på. Fra gammelt av hadde en ikke ansett tanken om *nasjonalstater* som videre aktuell. Det var det dynastiske statsdannelsesprinsipp som rådde i Europa; statenes grenser fulgte ikke grensene mellom nasjoner eller folkegrupper. Det var fyrstedynastiernes varierende suksess i krig, arveoppgjør eller giftermål som var avgjørende for hvor grensene mellom statene skulle gå.

Men med ideen om nasjonalstater blei det et poeng at grensene mellom *nasjoner* og grensene mellom *stater* burde følge hverandre. Og vi snakker gjerne om to litt forskjellige idétradisjoner på dette feltet. Den ene går tilbake til Tyskland under romantikken – og den

andre til Frankrike under opplysningstida. Ifølge opplysnings-ideologene skulle den moderne nasjonalstaten bestå av i prinsippet likestilte individer, som alle hadde visse ukrenkelige rettigheter som borgere, og som til gjengjeld respekterte ”samfunnskontrakten” og frivillig delegerte myndighet til øvrigheten. Staten var altså et plikts- og rettighetsfelleskap, og kunne sammenliknes med en klubb eller forening, der hvem som helst i prinsippet kunne melde seg inn eller ut bare vedkommende respekterte de omforente reglene. Denne måten å oppfatte nasjonen på, kalles ofte *politisk nasjonalisme*.

De tyske romantikerne mente at nasjonen ikke skulle være åpen for alle som simpelthen *ville* slutte seg til den. Nasjonen skulle bare akseptere mennesker som ”naturlig” hørte heime der. Og dét gjorde bare de menneskene som delte et kulturfelleskap – f.eks. språk, religion, historie osv. Denne tanken om nasjonen sett som *kulturfelleskap* kom til å stimulere mye av den kulturbyggende virksomheten som karakteriserer romantikken. Folk ville samle folkekunst for å kartlegge forskjellene mellom kulturene; det var jo forskjellene mellom kulturene som var den avgjørende begrunnelsen for at hver kultur burde ha sin egen stat. Denne måten å oppfatte nasjonalitet på, kalles ofte *kulturnasjonalisme* eller *etnisk nasjonalisme*.

Som jeg var inne på, hadde begge disse nasjonalitetsoppfatningene rukket å gjøre seg gjeldende i Norge da Henrik Wergeland trådte fram for offentligheten. Den tyske kulturnasjonalismen slo inn over Danmark på 1770-tallet – da danskene vedtok sin ”Lov om Infødsrett”: Statens embeter skulle fra nå av gis til statens egne borgere – altså til dansker, nordmenn og holstenere, og ikke til tyskere, slik det hadde vært så mye av etter at eneveldet var blitt innført vel hundre år før – i 1660. Denne loven forutsatte sjølsagt at det var viktige forskjeller mellom tyskere på den ene sida og dansker og nordmenn og holstenere på den andre. Men i vår sammenheng blir det viktig at dette i neste instans bidro til å vekke interessen for forskjellen mellom danskhet og norskhet. Og dét kom til å prege den norsk-patriotiske intelligensiaen framover i de siste tiåra av 1700-tallet. Det er altså den tyske, romantiske tanken om kulturfelleskapet som rår i disse åra.

Men så kom 1814 og Grunnloven, og dermed var den franske opplysnings-inspirerte ”samfunnskontrakten” etablert – eller plikt- og rettighetsfelleskapet – og den politiske nasjonalismen. Med Grunnloven hadde nordmennene fått sin egen stat i en ny forstand. Rett nok var vi fortsatt den underlegne part i en union, men nå var det vårt eget Storting som vedtok lovene og bevilget pengene – ikke Kongen fra den dominerende unionspartneren.

Dermed var grunnlaget lagt for å forstå den nye nasjonen som både *kulturfelleskap* og *rettighetsfelleskap*. Og her blir det så at Henrik Wergeland entrer scenen; spørsmålet blir nå

hvorledes *han* orienterer seg i forhold til de nasjonal-ideologiske skillelinjene. Mitt sentrale poeng i denne sammenhengen blir at Henrik Wergeland er det første veldig tydelige eksempelet på at både den tysk-romantiske kulturnasjonalismen og den fransk-rasjonalistiske politiske nasjonalismen veves i hverandre i norsk historie.

Hans politiske holdninger var sterkt preget av opplysnings-ideene, men hans dikteriske legning var romantisk; han var et følelsesmenneske, noe av en mystiker og en from teolog. Derfor tok han for gitt at Gud stod bak både natur og historie, og Wergelands Gud hadde et demokratisk sinnelag! Et hovedpoeng når det gjaldt hans oppfatning av nasjonen Norge, var at et demokratisk sinnelag også var eiendommelig for nordmennene som folkeslag. I det store historieverket *Den norske Konstitutions Historie* fra 1841–1843 heter det at ”Den norske Konstitutions Basis er Folkets fra Fædrene arvede Friheds- og Fædrelandssind”. Han forutsetter nærmest en særegen norsk karaktertype, et slags artsfelleskap som alle nordmenn deler, og som skiller dem fra alle andre folkeslag; det var som om Gud hadde skapt nasjonalkarakterene forskjellige da han skapte menneskene.

Dette likner sjølsagt den tysk-romantiske forståelsen av nasjonen: Fellesskapet blir å sammenlikne med en stor familie eller ei slekt; nasjonalkarakteren blir en slags familie-likhet, og en tilhører fellesskapet gjennom skjebne. Så langt kan en vel si at han ”tenker tysk” om den norske nasjonen.

Men på den andre sida består det nasjonale fellesskapet nettopp i at de egenskapene som alle deler, er den franske opplysningsbevegelsens ”Friheds- og Fedrelandssind”. Altså er alle nordmenn gjennom sitt gudsstyrte skjebnefellesskap formet i henhold til den fransk-rasjonalistiske samfunnskontrakten! Dermed blir Wergelands måte å tenke om nordmennene på ”tysk”, men det han tenker om dem, er at de er ”franske” i hodet når det gjelder politiske holdninger!

Denne særegne kombinasjonen av mystisk religiøsitet og demokratiske idealer går igjen i diktene hans. En møter den bl.a. i den store skapelsesmyten *Skabelsen, Mennesket og Messias* fra 1829: Fyrstenes undertrykking av folkene strir mot det gudgitte åndelige målet for menneskenes utvikling – men beretningen peker framover mot en *overvinnelse* av uretten, og slike europeiske symbolskikkelser som Sokrates, Platon og Jesus tas til inntekt for de demokratiske idealene.

Videre framover møter vi de samme opplysningsinspirerte frihetsidealene i ei lang rekke dikt og diktverk, og ikke minst i de mange farsene han skreiv som innlegg i tidas polemikk. Vi møter dem også i flere av de kjente pensum-klassikerne, som f.eks.

”Sandhedens Armée”, ”Følg Kaldet” og ”Eivindvig”.

Men som kjent handlet det ikke bare om skjønne idealer for Wergeland. Hans demokratiske idealer gav seg også utslag i praktisk politisk arbeid; han ville utdanne allmuen til aktiv deltakelse i de politiske prosessene. Han fikk i stand folkebibliotek, skreiv opplysningshefter, redigerte *Folkebladet*, *Statsborgeren*, *For Arbeidsklassen* osv. Dessuten er det verd å merke seg at han arbeidet aktivt for opphevelse av de paragrafene i Grunnloven som forbød jøder og jesuitter adgang til riket. Det gamle forbudet var sjølsagt i pakt med tysk-romantisk kulturnasjonalistisk tenkning: Kulturen bør holdes mest mulig homogen. Opphevelsen av forbudet er like tydelig inspirert av den franske opplysningstanken: Alle som godtar det omforente lovverket, får bli borger av nasjonen. Her ser vi altså at der det oppstår konflikt mellom den tysk-romantiske kulturnasjonalismen og den franske politiske nasjonalismen, er det den franske som vinner – som om Wergeland intuitivt skjønner at menneskeverd er viktigere enn kulturforskjeller.

Det skjønmalende bildet av den norske nasjonalkarakteren hindrer han ikke i å se at Norge var uferdig som demokrati, og i farsene og i avispolemikken går det fram at nordmennene er av mange slag: forfengelige, griske, sjenerøse, kloke, dumme, fromme, edle, sterke, svake, snille, slemme, sleipe, hederlige. Jeg vil imidlertid framheve som særlig relevant i vår sammenheng at han opererer med et avgjørende skille mellom på den ene sida nordmenn som tillater seg å behandle andre som distanserte objekter for manipulering og utnytting – og på den andre sida disse ofrene, som han insisterer på å betrakte som i alle fall potensielt myndige og handleføre subjekter. Det typiske bildet blir videre at det er de rike og konservative som får seg tildelt skurkerolla. Bl.a. er odelsbonde-dyrkeren Wergeland en skarp kritiker av den måten mange storbønder behandler husmennene sine på. Og han sparer ikke på kruttet når han går til angrep.

Men kanskje er måten han forholder seg til underklassen på, vel så påfallende. Trass i klassebakgrunnen sin identifiserer han seg spontant med medmennesker uten hensyn til stilling og stand. Det er med fortvilelse han ser at mange fattige lever og dør som om de faktisk var maktesløse objekter for de livsvilkår samfunnet byr dem. Det sterkeste eksempelet er vel det kjente diktet ”Pigen paa Anatomikammeret”.

Enda mer påfallende for den tida var det imidlertid at Wergeland ikke nøyde seg med å ha medfølelse med ofrene for samfunnets mishandling, men at han prinsipielt avviste at de var objekter. I et samfunn der det var opplagt for alle ”ansvarlige” borgere at deltakelse i demokratiet bare kunne tenkes for ressurssterke menn, tar han for gitt at alle bør og kan

skoleres for aktivt medansvar. Det er denne overbevisningen som er drivkrafta bak folkeopplysningsarbeidet hans.

Ytterligere et stykke nasjonalt arvegods som vi gjerne forbinder med Wergeland, er 17. mai-tradisjonen. Nå viser riktig nok nyere forskning at det ikke var Wergeland som dro det hele i gang (Aarnes 1997). Men han bidro intenst til 17. mai-feiringene i Kristiania, og for ettertida er det han som er blitt stående som mannen ”som innstifta da’n”. Dette siste er altså ikke historisk korrekt, men det er en god myte: Det passer liksom helt inn i bildet av Wergeland at nettopp han bidro til at hans landsmenn for all ettertid kom til å feire Grunnloven, og dermed den franske opplysningsarven.

Spørsmålet videre blir nå ”den nasjonale arven” etter Wergeland: Hvorledes går det med Wergelands spesielle syntese av tysk romantisk kulturfellesskap på den ene sida og fransk opplysningspreget plikt- og rettighetsfellesskap på den andre? – Den generasjonen som overtok det ideologiske hegemoniet etter Wergeland, var nasjonalromantikerne. Deres ledende ideolog var først og fremst den hegelianske filosofen Marcus Jacob Monrad. Han utdyper Wergelands forutsetning: at nasjonens egenart har fulgt den helt fra skapelsen, men at folket sjøl ikke er klar over dette:

Den Eiendommelighed, hvormed Folkeaaenden saa at sige er udgaaen fra Skaberens Haand, paatrykker sig af sig selv alle Folkets Handlinger og Ytringer, men det veed selv endnu ikke om sin Eiendommelighed, det reflecterer ikke derover, seer sig ikke ligesom i Speil. (Monrad 1854: 2)

Det finnes altså ifølge Monrad en guddommelig idé – bak alle nasjoners historie. Gud har ved tilværelsens begynnelse skapt folkene forskjellige, og gitt dem hver sin spesifikke ”Eiendommelighed” med sitt særegne utviklingspotensial. Ettersom folket sjøl ikke har innsikt i dette, blir det i Norges tilfelle den dansk-norske elitens oppgave å avklare nasjonens egenart, utviklingspotensial og mål. Med denne argumentasjonen gav Monrad den filosofiske begrunnelsen for svært mye av det kulturarbeidet som nasjonalromantiker-generasjonen kom til å utføre. De store folkløriske innsamlingsarbeidene som Asbjørnsen og Moe, Landstad og Lindeman og mange andre utførte, var åpenbart ledd i et storstilt prosjekt med å kartlegge den særnorske egenarten reint empirisk. Men like viktig var det å la kunstdiktinga hente stoff fra folkediktinga og den norrøne litteraturen. Her var alle de mest sentrale nasjonale dikterne aktive – fra Welhaven til Ibsen og Bjørnson i deres yngre år. Dessverre tillater ikke tida at jeg går videre inn i disse forfatterskapene her, men la meg bare si helt generelt at nasjonalromantikerne først og fremst var inspirert av den tyske kulturnasjonalismen.

I henhold til den tankegangen jeg nettopp refererte etter Monrad, hadde den dansk-norske intelligentsiaen hittil tatt sitt eget kulturelle hegemoni for gitt. De anså den sentrale nasjonsbyggingsoppgaven for å være ei vitalisering av deres egen dansk-norske elitekultur – ved å hente kraft og autentisitet fra folkekulturen, som de mente var den egentlig norske i snever mening; men samtidig ville de raffinere og kultivere dette norske i møtet med det danske og det allmenneuropeiske, som det danske var bindeleddet til.

Men så kommer det såkalte ”nasjonale Venstre” og snur opp ned på dette kulturprogrammet. Aasen og hans etterfølgere framsetter den radikalt nye tanken at Norges innvånere ikke utgjør én, men to nasjoner – fordi de har to språk: dansk og norsk. Derfor er det ikke noe mål at de to skal smelte sammen; de må tvert imot skille lag. Det danske må avløses av det norske i Norge. Dette gjaldt ikke bare språket, men hele verdisystemet. Både Aasen og Garborg går løs på dannelses-elitenes konvensjonelle oppfatning av dannelses, og insisterer på at sann dannelses ikke er avhengig av språk og sosial tilhørighet, men er noe personlig som kan utvikles i alle samfunnslag. Etter hvert følger også ei ytterligere oppvurdering av folkekunsten, idet en ny intelligentsia med røtter i bonde- og arbeiderklassen vokser fram og gjør folkekunsten til sin egen kulturelle identitetsmarkør.

Hvor stod så det nasjonale Venstre i forhold til de to nasjonalitetsoppfatningene jeg har forholdt meg til – den tyske romantiske tradisjonen mot den franske opplysningstradisjonen? Nå i ettertid ser vi sjølsagt at det nasjonale Venstre tok del i en konflikt som i første rekke var *sosial*, men som på grunn av det ideologiske klimaet i samtida kom til å benytte en *nasjonal retorikk*. I kampens hete kunne den stigende klassen beskyldes de tradisjonelle herskerne i embetsstanden for å være dårlige nordmenn fordi de orienterte seg kulturelt mot det danske og yrkesmessig mot svenskekongen. Det er åpenbart et klart element av kulturnasjonalisme i dette – i og med at de så på et kulturfenomen som språk som avgjørende for den nasjonale tilhørigheten. Ut fra den franske modellen var sjølsagt ”heimedanskane” norske – simpelthen fordi de *ville* være norske, og fordi de respekterte samfunnskontrakten, altså lovverket. Men ut fra den tyske modellen kunne en ikke på den måten bare *velge* å være norsk.

Men de ledende ideologene for bevegelsen skiller seg likevel fra den tyske tradisjonen – og fra vår egen nasjonalromantikk – når de argumenterer for sitt syn uten noe metafysisk perspektiv; tankegangen deres er i ett og alt materialistisk, sosiologisk og pedagogisk. Aasen definerer en nasjon som basert på tradisjon og hensiktsmessighet – ingen metafysikk. Og Garborg argumenterer for ei folkeliggjøring av språket ut fra pedagogiske hensyn. I tillegg kommer sjølsagt det opplagte klasseperspektivet i denne røsla. Kulturemansipasjonen var en

metode for å forløse latente evner i folket – både til en rikere menneskelig utfoldelse, og til et mer rettferdig demokrati. Dette blei sjølsagt et opplysningsprosjekt i bokstavelig forstand, som trakk i retning av den franske politiske nasjonalismen. Målrørsla ville utvikle folket til en stadig mer kvalifisert deltakelse i den demokratiske beslutningsprosessen.

Min avsluttende påstand blir at norsk nasjonsbyggingshistorie har trukket med seg helt fram til i dag den dobbeltheten mellom det tyske og det franske som vi så hos Henrik Wergeland. Som jeg var inne på, er det den *franske* nasjons-ideen vi feirer hver 17. mai, men påfallende mange av oss feirer den ved å iføre seg arven fra *tysk* romantikk, nasjonalromantikk og det nasjonale venstre – nemlig bunaden. Dermed dyrker nordmennene en slags dobbelthet – på den ene sida et følelsesbehov for kulturell sammenheng bakover og på den andre sida den fornuftsstyrte liberale rettsstaten som Grunnloven står for.

Denne dobbeltheten av de to ulike nasjonsmodellene utvikla vi og mange andre land i alt vesentlig i løpet av 1800-tallet. Men så kom 1900-tallet og viste oss hvorledes det kunne ha gått dersom den ene eller den andre modellen hadde fått bli enerådende:

Kulturnasjonalismen blir ekskluderende og undertrykkende hvis den skal gjennomføres konsekvent. For den forutsetter jo at hver kultur skal ha sin stat – altså har sjølve modellen strengt tatt ikke rom for minoriteter. Det logiske resultatet kan bli ”etnisk rensing” eller kulturell undertrykking. Eksemplene er mange – fra jødeforfølgelsene under 2. verdenskrig over oppløsningen av Jugoslavia til konflikten mellom Israel og Palestina i dag. Den franske politiske nasjonalismen virker i utgangspunktet som sjølve innbegrepet av toleranse: Alle som vil, kan få bli med i fellesskapet. Og Frankrike sjøl har virkelig prøvd å praktisere disse prinsippene overfor innvandrere fra koloniene sine: Alle som ville, skulle få komme til Frankrike da koloniene blei sjølstendige. Og likevel – nylig eksploderte plutselig de franske forstedene, der disse ferske og presumptivt frivillige franskmennene bor, i vold og herjinger. Jeg ser ingen opplagt forklaring på dette. Men en mulig hypotese kunne kanskje være at franske myndigheter med sitt sterke fokus på *politiske* rettigheter har vist for liten interesse for det *kulturelt sammensatte*. Kanskje har franske opinionsdannere i for stor grad slått seg til ro med det gamle Europas nokså unisone beundring av fransk elitekultur, og kanskje har dette kommet til å skygge for den potensielle rikdommen i det flerkulturelle?

Det jeg da vil konkludere med, er at den to-spors-nasjonaliteten som Wergeland la opp til, kan være gunstig. Fra Wergeland over nasjonalromantikerne til det nasjonale Venstre var de norske nasjonsbyggerne intenst opptatt av kultur, nemlig å balansere mellom det norske og det danske. Nærmest panisk har en villet dyrke både det norske og det danske – og entusiaster

har drillet hverandre i hvorfor begge deler måtte innlemmes i den nasjonale identiteten. Men samtidig var Grunnloven av 1814 nasjonens stolthet med sitt krav til alle om demokratisk sinnelag. Nå har det sjølsagt trass i denne fine wergelandske kombinasjonen av kulturbevissthet og liberalitet forekommet diskriminering også i Norge – både fra myndigheter og fra privat hold – overfor samer og andre minoriteter. Men Wergelands blanding av kulturbevissthet og respekt for menneskeverdet er like fullt et godt utgangspunkt for å møte også vår egen tids seinmoderne kulturmosaikk.

Litteratur

Aarnes, Sigurd 1991. *”Og nevner vi Henrik Wergelands navn”*: Wergeland-kultusen som nasjonsbyggende faktor. Oslo: Universitetsforlaget.

Monrad, M.J. 1854. *Om Theater og Nationalitet og om en norsk dramatisk Skole*. [Kristiania]. Særtrykk av: *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur*, 7(1854).

Gudleiv Bø er professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo. Han har utgitt bøker om Arne Garborg, Henrik Ibsen, om folkedikting og populærkultur. Han siste bok er Å dikte Norge. Dikterne om det norske (2006). Bø har publisert en rekke artikler om litterære emner i tidsskrift og samleverk.